

Türkiye’de Turizm Sektörünün Ekonomik Büyüme Etkisi The Impact of the Tourism Sector on Economic Growth in Turkey

Fatma BİRGÜCÜ¹

Araştırma Makalesi/Research Article

DOI: 10.5281/zenodo.12600074

Gönderi Tarihi/Received
27/04/2024

Kabul Tarihi/Accepted
09/06/2024

Online Yayın Tarihi/Published
30/06/2024

Atıf/Cited in: Birgücü, F. (2024), Türkiye’de Turizm Sektörünün Ekonomik Büyüme Etkisi, *Sosyal Bilimler Akademik Gelişim Dergisi (SOBAG)*, 2(1), 30-47.

ÖZET

Turizm, kişinin ikamet ettiği yerden, başka bir yere konaklama, seyahat etmek amacı ile yaptığı eylemler bütünüdür. Türkiye açısından önemli bir yere sahip olup, yabancı para akışı sağlayan bu sektör, Türkiye’nin büyüme ve kalkınmasına katkı sağlamaktadır. Turizm sektörü diğer sektörlerle göre gerek ülkeye döviz girdisi, gerekse istihdam sağlaması açısından önemlilik arz etmektedir. Bu neden ile birçok sektörle etkileşim halinde olan turizm sektöründeki getiri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin araştırılması söz konusu olmuştur. Yapılan araştırma betimsel analize tabi tutularak, alan yazıları taranmış, teorik ve kavramsal bölümlere ayrıntılı düzeyde yer verilmiştir. Ek olarak, Türkiye İstatistik Kurumu’ndan (TÜİK), 2003Q1- 2023Q3 çeyreğine kadar turizm gelirleri ve GSYİH verileri alınıp, tablo haline getirilmiştir. Çalışma sonucunda, Türkiye’de turizm gelirin ekonomik büyüme ile ilişkili olup, ülkeye yabancı para akışı sağlayarak, dış ticaret açıklarını kapatmak ve işsizliği gidermeye yardımcı olarak görülen bu sektör Türkiye ekonomisinde önemli olduğu kanısına varılmıştır. Ülkenin büyümesi için turizm sektörlerine uygulanan politikaların geliştirilmesi ve desteklemelerin yapılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Turizm Ekonomisi, Turizm Gelirleri, Ekonomik Büyüme

ABSTRACT

Tourism is a set of activities carried out by a person for the purpose of staying and traveling from his/her place of residence to another place. This sector, which has an important place for Turkey and provides foreign currency flow, contributes to Turkey's growth and development. Compared to other sectors, the tourism sector provides an important source of foreign currency and employment. For this reason, there is a relationship between return and economic growth in the tourism sector, which is in communication with many sectors. The research was subjected to descriptive analysis, field articles were scanned, and theoretical and separable sections were included in detail. In addition, tourism revenues and GDP data for the quarter of 2003Q1-2023Q3 were taken from the official , Turkish Statistical Institute (TUIK), and tabulated. As a result of the study, it has been concluded that this sector, which is seen as helping to eliminate foreign trade deficits and eliminating unemployment, whether tourism income in Turkey is provided by economic growth or not, by scanning foreign currency into the country, is important in the Turkish economy. Principles of developing and supporting policies applied to tourism sectors for the growth of the country.

Key Words: Tourism Economy, Tourism Revenues, Economic Growth

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, İİBF, İktisat ABD, Şehitkamil, Gaziantep/ Türkiye, fatmabirgucu5@gmail.com, Orcid No: 0000-0003-4096-7980.

1. GİRİŞ

Bir ülkenin, kalkınması ve büyümesi için ülkede oluşan ekonominin çok yönlü olması, sektörel ayrımları ortaya çıkarmıştır. Sektörel ayrımlar ise içlerinde alt başlıklar ayrılarak, ekonominin bütününe oluşturmuştur. Bu sektörel ayrımlardan bir tanesi de ‘turizm sektörüdür’. Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere önemli katkı sağlayan turizm sektörü, büyüme bazlı refah düzeyini arttırmak gibi ekonomik açıdan göz ardı edilmeyecek kadar önemlilik arz eden faaliyetler sağlamaktadır. Bu nedenle konaklama, seyahat, ulaştırma hizmetleri gibi turizm sektöründe oluşan döngüler, akışını ve devamlılığını keserse diğer sektörlerde de negatif yönlü etki oluşturabilme potansiyeline sahiptir. Bahsi geçen döngünün devamlı ve sürdürülebilir olması için kriz, salgın vb. durumlarda, turizme dayalı tedbirlerin artırılması ve turizm odaklı politikaların daha geniş şekilde analiz edilip geliştirilmesi öngörülmektedir. Turizm sektörü tarihsel olarak, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra uluslararası düzeyde hızla gelişim göstermiştir (Lee vd., 1996: 527). Turizmin gelişim sebebini ise kişinin gelir düzeyinin artması ile refah düzeylerinde oluşan artışlarla bağdaştırılmıştır. Refah düzeyinin artması ile uçuşlar, seferler ve ulaşım sektöründe canlanmalar yaşanarak bireylerin yıllık izinlerin yaygınlaştığının göstergesi olmuştur. Yaygınlaşan izinler ile ülke içinde ve dışında talep ve arzlarda artışlar olup istihdam düzeyinde de olumlu etkileşimler yaşanmıştır (Ersungur vd., 2017: 433).

Son yıllarda gerçekleşen sanayi ve teknolojik gelişmelerle ortaya çıkan kirlilik ve kentleşmede yaygın olan doğal ortamların tahrip edilip yeşil alanların yerine binalar dikilmesi ile insanların kentten uzak doğal ortamlara özlem duyması, zaman–mekân farklılığı istemesine yol açmıştır. Gerek ülke içi gerek ülke dışı doğal ortam isteyen kişiler, seyahat etmek ve dinlenmek amacı ile geziler düzenleyerek, bulunduğu ortamlardan başka şehir ve ülkeye seyahat ederek, kişilerin gittikleri yerlerde harcama yapması ile hizmet amaçlı sektörlerin taleplere karşı üretim yapması, turizm ekonomisini ortaya çıkarmıştır. Bir ülkede turizmden kaynaklı turistlerin talepleri sonucu yaptıkları harcamalarla paranın elden ele dolaşması (paranın dolaşım hızı), diğer sektörlerle arasında bağlantı olmasını sağlamaktadır. Ülkede turizm amaçlı üretilenlerin turistlere satılması ile ülkeye yabancı para girmesi, ekonominin canlanması ülkenin gelişmesine ve kalkınmasına fayda sağlamaktadır (Bahar & Kozak, 2013: 6).

Turizm sektörü yapı bakımından, hem talep yönüyle hem de arz yönüyle müşteri merkezli hizmet sektörlerinin başında gelmektedir (Karataş & Babür,2013). Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, turizmi ekonomik gelişme için itici bir güç olarak görürken, gelişmiş ülkeler, ekonomik dengelerini koruyabilmek amacıyla turizmi dengeleyici bir faktör olarak değerlendirmektedir (Akın vd., 2012: 65). Verimlilik bakımından etkin olan, dinamik yapısı ile emek-yoğun sektörlerin başında gelen turizm bir ülkenin gelişmesi, kalkınması, kültürel ve sosyal açıdan değişim ve gelişim göstermesi sebebi ile en önemli sektörlerdendir. Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde ekonomik sorunların turizm etkisi ile döviz giriş çıkışı sağlanarak bir nevi sorunların giderilmesine yardımcı olan çözüm yollarından biri olarak ele alınabilir.

1.1.Araştırmanın Konusu ve Önemi

Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin büyümesi ve kalkınması için önemli yere sahip olan turizm sektörü, hizmet alt yapılı, maliyeti düşük, emek-yoğun sektördür. Ayrıca ülkeye yabancı turist girişi ile yabancı para akışı sağlayan bu sektör, dış ticaret açığını kapatmaya yardımcı olmaktadır. Bu neden ile coğrafi konumundan ve tarihi, kültürel, sağlık vb. açısından zengin turizme sahip olan Türkiye’de açısından, dinamik türde olan turizm sektörüne önem verilmektedir. Kalkınma ve büyümeyi etkileyen turizm sektörü ele alarak, turizm gelirleri ve GSYİH arasındaki ilişkiye incelenmiştir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı Türkiye de ekonomik büyüme ve kalkınmaya katkı sağlayan turizm sektörünün önemini açıklamaktır. Turizmi, ekonomik olarak ele alırsak, ülkede ne tür etkisi olduğunu inceleyerek Türkiye ekonomisinde turizm sektörünün ne derece önemli olduğu amaçlanmıştır. Bu amaçlara dayanarak Türkiye’de turizm gelirleri ve GSYİH oranlarının ne türde

etkileşim olduğunu ön görmek adına 2003-2023 yılları arası çeyreklik veriler baz alınarak inceleme yapılmıştır.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada öncelikle alan yazınları kapsamlı olarak taranarak turizm sektörünün ekonomik büyümedeki önemi ele alınmıştır. Detaylı şekilde kavramsal kısım oluşturulup konu başlıklarına yer verilmiş ve literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra TÜİK ile Kültür ve Turizm Bakanlığı (2023) veri tabanları baz alınarak turizm gelirleri ve GSYİH oranlarının 20 yıllık çeyreklik verileri (2003Q1-2023Q3) değerlendirilmiştir. Bu kapsamda elde edilen veriler betimsel analiz yöntemine tabi tutulmuştur.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE ve LİTERATÜR ÖZETİ

2.1.Turizm ve Turizmin Önemi

Turizm, kişinin yoğun hayat düzeninden çıkarak dinlenme ve hava değişimine ihtiyaç duyması ile sanatsal yerleri, doğa güzelliklerini, tarihi mekânları, inanç duyulan yerleri ziyaret etme amacı ile oluşan eylemler olarak tanımlanmaktadır. Turizm genel olarak bir yeri görmek, eğlenmek, dinlenmek bir yeri tanımak için oluşan geziler ya da ülke ekonomisi ve kültürel değişiklikleri tanımlamak için yapılan çalışmaların tümünü oluşturan kavramdır. İngilizce ‘tour’ anlamına gelen turizm Latince ‘tornus’ olarak bilinmektedir. İkisinin de kelime anlamları dönme ve dairesel hareket eylemi oluşturmayı ifade eder (Denk, 2022: 2). Turizmin oluşmasına sebep olan oluşumlar (OSMED, 2023):

- Dinlenmek, eğlenmek,
- Sağlık,
- Kültürel etkinlikler ve spor etkinlikleri,
- Araştırma ve inceleme,
- Ticaret,
- Kongre ve toplantı,
- Kutsal görülen yerlere ziyaretlerdir.

Turizm, sürekli olarak kalma eyleminde bulunmayan ve gelir getirici bir işte olmamak şartı ile kişinin geçici olarak konaklamasından oluşan olay ve ilişkiler bütününe denir (WTO, 2023).

İnsanların sürekli ikamet ettikleri, çalıştıkları ve ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerin dışındaki yerlerden seyahat amacı ile turizm işletmelerinin ürettiği hizmetleri talep edip, geçici olarak gittiği yerde kalması gibi olay bütününe turizm denir (AEIST).

Edmood Picard’a göre turizm, ana fonksiyonlarına göre ülke içerisine yabancı para girişlerinin oluşumunu sağlamak için turistlerin yaptığı harcama ile iktisadi olarak katkılarını oluşturan kavrama denir. Goeldner ve Mcintosh’e göre ise turizm, ziyaretçilere ve turistlere ev sahipliği yapacakları sürede yerel hükümet, turistler, toplum, tedarikçiler arasında oluşan etkiler ile ortaya çıkan olaylar bütününe denir (Kozak, vd., 2014: 2).

Bir ülkede yaşayan bireyin, kendi ülkesi içerisinde yaptığı seyahat eylemine ‘iç turizm’ denir. Bireyin kendi ülkesi dışında, başka bir ülkeye yaptığı seyahat eylemine ‘dış turizm’ denir (Kozak vd., 2014: 15).

Turizm, dinamik emek-yoğun hizmet sektörü olması nedeni ile bir ülkenin kalkınması açısından, iktisadi olarak önem arz etmektedir. Ülke kalkınmasına olanak sağlayan bu sektör, ülkeye gelen turistlerin konaklama, yeme-içme, ulaşımdan kaynaklı kazanç sağlaması ile ülkeye yabancı para girişini oluşturmaktadır. Diğer yandan kültürel alışveriş ve bürokrasi ilişkileri açısından ülkeye büyük katkılar sağlamaktadır. Türkiye açısından 1980 yılından bu yana ülkeye giren döviz girdisi ve istihdam ile ithalat ve ihracat açıklarının giderilmesi için önemli bir yere sahip olmuştur (Çımat & Bahar, 2003: 2). Turizmi gerçekleştiren kişilere turist denir. Tanımına bakılacak olursa; Turist,

bir ülkeden başka bir ülkeye gidip orada en az 24 saat kalmak şartı ile gidilen ülkede konaklama hizmetlerinden yararlanarak, mali gücü ve maddi kapasitesi sınırlı olan, zevklerine ve rahatına düşkün, maceraperest olmayan kişilere denir (Sezgin, 2015: 22-23).

2.1.2.Turizm Sektörü

Ekonomiye dayalı ve genel olarak turizm açısından tüm işletmeleri içeren sektöre ‘turizm sektörü’ denir. Turizm sektörü, sabit sermaye yatırımları açısından fazla olan, teknolojik gelişmelere rağmen emek fazlalığı ile sosyal, siyasi ve iktisadi gelişmelere değişmelere karşı esnek olan bir sektördür. Bu sektör, Türkiye için istihdam oluşturma ve iktisadi olarak kalkınmayı sağlamak açısından önemli bir yere sahiptir. Diğer yandan turizm sektörü ve seyahat sektörü, dünya genelinde de oldukça önem arz etmektedir. Başta Türkiye olmak üzere tüm dünyada, turizm sektörünün gelişmesi için destekleyici politikalar ve planlamalar yapılmıştır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018: 2).

2.1.2.1.Turizmin Sektörel Özellikleri

Turizm sektörü, birden fazla sektör ile bağlantılıdır. Seyahat amaçlı yapılan bu tür Türkiye’de 1980 yıllarında lüks tüketim olarak görülmektedir. Bu özellikler maddeler halinde yazılacak olunursa (Emir, 2015: 15):

- Lüks bir tüketim türüdür.
- Birçok sektör ile bağlantısı vardır
- Kültürel açıdan etkileşim göstermektedir.
- Görünmez ihracat bölümüdür.
- Kültürel, doğal ve tarihi açıdan zengin olan ülkelere ‘ekonomik mal’ olarak görülmektedir.
- Birçok piyasa türüne sahiptir.
- Dinamik ve aktif bir yapıya sahiptir.
- Psikolojik, gelenek-görenek gibi sosyal faktörleri içerebilmektedir.

2.1.2.2.Turizm Sektörünün Alt Sektörleri

Turizm sektörleri hizmetler başlığı altında ulaşım, konaklama, restorasyon, sigorta seyahat yardımları, kongre ve sergi hizmetleri gibi alt sektörlerden oluşmaktadır. Bu hizmetler tek tek incelenecek olunursa (Emir, 2015: 16):

- ✓ **Ulaşım hizmetleri:** Havayolu, denizyolu ve karayolu taşımacılığını kapsamaktadır. Seyahat acenteleri ve tur gibi aktivitelerden oluşmaktadır.
- ✓ **Konaklama hizmetleri:** Turizm sektöründe en önemli sektörlerden bir tanesi de konaklamadır. Gelen turist kesiminin, konaklaması için pansiyon, tatil beldelerinde kamplar, oteller vb. işletmelerden oluşmaktadır.
- ✓ **Restorasyon hizmetleri:** Bar, kafe, restoran gibi ağırlama ağırlıklı hizmet işletmelerinden oluşmaktadır.
- ✓ **Etkinlikler, kongreler ve sergi hizmetleri:** Ürün sergileme, teknoloji etkinlikleri, oyun etkinlikleri gibi birçok fuar tipini içeren hizmetlerden oluşmaktadır.
- ✓ **Sigorta ve seyahat yardımları hizmetleri:** Turistlerin ihtiyaçlarını karşılamak amaçlı sigorta ürünlerini, satma hizmetlerini oluşturmaktadır. Buna örnek olarak; toplu taşıma ile seyahat halinde olduğumuzda, sigorta ödemesi yapmak gibi.

Turizm sektörü, ülkeler arasında oluşan türlerden meydana gelmektedir. Hizmeti yapılacak sektör türleri turistlerin seyahat yaptığı yerlerde, ne tür güzelliklerin olduğunu gezilip, görülecek öğrenerek tercih yapmıştır.

2.1.2.3.Turizm Sektörü Türleri

Turizm, sağlık, gezme, dinlenme vb. durumdan dolayı, sektörel olarak türlere ayrılmaktadır. Bu türler şunlardır:

- ✓ **Sağlık Turizmi:** Uluslararası hasta varlığının oluşmasıyla, sağlık kurumlarının gelişmesine imkân sağlayan turizm türüdür. Tedavi amacı ile yapılan seyahatleri kapsamaktadır.

- ✓ **Termal Turizmi:** Sağlık turizminde de etkili olan bu tür yıllardan beri oluşan şifalı sular ile kendini desteklemektedir. Bu türde Türkiye’de destekleyici birçok yatırımlar yapılmıştır.
- ✓ **Kış Spor Turizmi:** Mevsimsel değişimlerden dolayı insanlarda oluşan istek ve arayış ile ortaya çıkmıştır. Kayak, snowboard, kızak, buz patenti, körling, kar raftingi, bandy bunlara örnektir.
- ✓ **Yayla Turizmi:** İnsanlar, son zamanlarda deniz, güneş, kum üçlüsünden daha çok doğaya yönelerek tatil olarak ayırımını bu türde gerçekleştirmeye başlamıştır. Temiz hava, oksijen fazlalığı olan yerlerde dinleme amaçlı oluşan bir turizm türü olmuştur.
- ✓ **Akarsu Turizmi:** Genelde ilkbahar ve yaz aylarında oluşan bu turizm nehir ve akarsularda eriyen buzların çoğalması ile birçok keyifli eğlenceli turizmi oluşturmuştur. Buna en güzel örnekler ise; nehir kayağı ve raftinglerdir.
- ✓ **Botanik Turizmi:** Kayalık yamaçların ve vadilerin değişen ekosistem sebebi ile oluşan endemik bitki türlerini kapsayan turizm türüdür.
- ✓ **Dağcılık Turizmi:** Dağın, oksijeni bol havasından yararlanmak amacı ile yürüyüş ve tırmanma etkinlikleri ile eğlenceli hale gelen turizm türüdür.
- ✓ **Golf Turizmi:** Orta yaş gruplarında daha çok dikkat çeken bir turizm türüdür. Gelir yüksekliği ve istihdam açısından önemli bir türdür.
- ✓ **Hava Sporları Turizmi:** Paraşüt, yelken kanat, balon yamaç paraşütü gibi etkinlikleri kapsayan turizm türüdür.
- ✓ **İnanç Turizmi:** Kutsal yerlere tarihte yaşayan kökenlere ilgi duyulmasından oluşan turizm türüdür. Bu tür ile kültürel etkileşimler ortaya çıkması sonucu önem verilen turizm türleri arasındadır.
- ✓ **Kongre Turizmi:** Son zamanlarda çokça gelişen bu turizm türü kongreler toplantılar için seyahati ele almaktadır. Bu turizm içerisinde “incentive turizm”(ödül turizmi) bulunmaktadır.
- ✓ **Mağara Turizmi:** Yeraltı oyuklarından oluşan mağaraların, doğa olayları karşı ilgi duyulması ile oluşan turizm türüdür. Bu turizm türü son yıllarda önemini arttırmaktadır.
- ✓ **Kuş Gözlemciliği:** Bozkır, çöl, sulak yerler, orman gibi yerleri kuşgözü ile görme etkinliğinden oluşan turizm türüdür.
- ✓ **Yat Turizmi:** Mavi yolculuk olarak da bilinen bu tür. Körfez, koy plajların hazinesi olarak bilinen turizm türüdür (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023).

2.1.3.Turizm Ekonomisi

Yabancı ülke veya ülke içi turizm faaliyetleriyle sebebi, gelişimi, koşulları ve sonuçlarından doğan sebep-sonuç ilişkisi ile iktisadi olarak araştırarak turizmin ilişkili olduğu ilke ve kuralları ortaya koyan bir disiplin olarak tanımlayabiliriz (Bahar & Kozak, 2013: 7).

Son yıllarda, teknolojik gelişmeler, sanayi kentleşme gibi olayların doğanın tahrip edilerek, binaların yapılması ile insanlar bu ortamdan çıkmak isteyerek yeşil alanlara, doğa güzelliklerini keşfetmek amacı ile seyahat etmek istemiştir. Bu istek ile yurtiçi veya yurtdışı doğal ortam arayışına giren turistlerin, bulunduğu ortamdan istedikleri yerlere gidip hizmet üretimi yapan turizm sektörü sahipleri veya çalışanlarından, istenileni talep ederek, karşılığında harcama yapıp bu olayın gelişimi ile turizm ekonomisi ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bir ülkede turizmden kaynaklı, turistlerin talepleri sonucu yaptıkları harcamalarla paranın elden ele dolaşması (paranın dolaşım hızı), diğer sektörlerle arasında bağlantı olmasını sağlamaktadır. Ülkede turizm amaçlı üretilenlerin, turistlere satılması ile ülkeye yabancı para girmesi, ekonominin canlanması, ülkenin gelişmesine ve kalkınmasına fayda sağlamaktadır (Bahar & Kozak, 2013: 6). Turizmin ekonomiyeye etkisi üç unsurdan oluşmaktadır:

- **Birincil-Doğrudan Gelir:** Turizm amaçlı gidilen yerlerde alışveriş, konaklama, yeme-içme amacıyla doğrudan yapılan harcamalar sonucu elde edilen gelir türüdür.
- **İkincil-Dolaylı Gelir:** Ticari amaç ile yapılan işlemler arası yapılan harcamalardan elde edilen gelir türüdür.

- **Uyarılmış-Özendirilmiş Gelir:** İstihdam amacı ile çalışanların ihtiyaç için yaptıkları harcamalardan oluşan gelir türüdür (Emir, 2015: 16).

Turizm, arz ve talep yönlü bir hizmet sektörüdür. Turizm arzı üreticilerin kendini geliştirmesi açısından bazı önemlilik arz etmektedir. Üretimi yapılan her ürün hizmettir ve sürdürülebilirlik açısından önemlidir. Turizm ürün çeşitlendirilmesi iyileştirilme çalışması vb. durumlar turizm arzına örnektir. Bunu etkileyen faktörler ise ülke içi kaynaklardır. Turizm talebi, turistlerin tercihlerine bağlılık göstermektedir. Mevsimsellikten yararlanarak üretimi yapılması istenen hizmeti şekillendirir. Turizm talebini etkileyen en önemli faktör ise gelir düzeyidir. Bu açıklamaya göre turizm arz ve talebi tablo 1’de aşağıdaki gibi belirtilmektedir:

Tablo 1. Turizm Arzı ve Turizm Talebi

	ÖZELLİKLERİ	ETKİLEYEN FAKTÖRLER
TURİZM ARZI	<ul style="list-style-type: none"> •Turizm arzının gerçekleşebilmesi için belli yatırımlar gereklidir. •Turistik mal ve hizmetlerin üretildiği anda tüketime sunulması gerekmektedir. Çünkü stoklanması mümkün değildir ve turizmde emek yoğun bir üretim söz konusudur. •Kısa dönemde inelastik olup turistik ürünler için ek bir arz anında oluşturulamamaktadır. •Tüketici, turistik bir ürünü satın alabilmek ve tüketmek için turistik arzın bulunduğu yere gitmek zorundadır. •Üretilen ürün hizmettir ve yıl boyu süreklilik gerektirmektedir. •Turizm ürünleri soyut bir özellik sergilemektedir. •Turizm arzı her faktörlerden ve sektörden etkilenmektedir. 	<ul style="list-style-type: none"> •Tarihi varlıklar •Kültürel varlıklar •Coğrafi çekicilik •İklim •Altyapı ve üstyapı olanakları
TURİZM TALEBİ	<ul style="list-style-type: none"> •Turizm talebi otonomdur. •Turizm talebi heteronomdur. •Kişisel gelirin kullanılması gerekmektedir. •Fazlasıyla esneklerdir. •Turistik ürünler ile aynı özellikteki ürünler arasında rekabet vardır. •Mevsimsel özellik taşımakta ve bireylerin isteklerine bağlıdır. •Her geçen zaman diliminde yeni eğilimler kazanmaktadır. 	<ul style="list-style-type: none"> •Gelir düzeyi •Seyahat edilecek yerin fiyat düzeyi •Döviz kurları •Uzaklık ve Ulaştırma maliyetleri •Konaklama ve Ulaşım İmkânları •Reklam ve tanıtım •Eğitim düzeyi ve sağlık •Yaş, cinsiyet ve aile yapısı •Dil güçlükleri •Kentleşme düzeyi •Politik ve yasal faktörler

Kaynak: (Akar, 2020: 8-26).

Turizm Ekonomisinin Olumlu Etkileri: Verimlilik bakımından etkin olan, dinamik yapısı ile emek-yoğun sektörlerin başında gelen turizm, bir ülkenin gelişmesi, kalkınması, kültürel ve sosyal açıdan değişim ve gelişim göstermesi sebebi ile en önemli sektörlerdendir. Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde, ekonomik sorunların turizm etkisi ile döviz giriş çıkışı sağlanarak, bir nevi sorunların giderilmesine yardımcı olan çözüm yollarından biri olarak ele alınabilir (Denk, 2022: 77). Etkilerine bakılacak olursa:

- **Dış Ödemeler Dengesine Etkisi:** Döviz giderlerinden kaynaklı dış ödemelere olumlu etkisi bulunmaktadır. Dışsattım olarak da adlandırılmaktadır (Ünlüönen vd., 2014: 157).
- **Gelir Getirici Etkisi:** Turizm amacı ile gidilen yerlerde, turistlerin harcamalarından gelen gelir ile orada istihdam eden kişilerin ücretlerini oluşturması ile en önemli olumlu etkiler arasındadır (Denk, 2022: 77).
- **İstihdam Oluşturma Etkisi:** İşgücüne olan talebin artması ile oluşan olumlu etki türüdür. İşgücü fazla olan bu sektör ile turizm bölgelerinde hizmet ihtiyacını karşılamak amaçlı, çalışan alması ile istihdama olumlu etki oluşturmuştur (Bahar & Kozak, 2013: 155).
- **Bölgelerarası Gelişmeye Etkisi:** Geride kalmış ülke ve bölgelerde emek-yoğun hizmet sektörü olan turizm, sosyal gelişme ve iktisadi olarak gelişme sağlayabilmek için kullanılan olumlu etkileşim türüdür (Denk, 2022: 79).
- **Diğer Ekonomik Sektörlere Etkisi:** Sanayi ve başta tarım olmak üzere etkileşim göstermektedir. Turizm döneminde artan tarımsal ürünlerin talep edilmesi ile kaliteli ürün üretimi ile ekonomiye olumlu etki oluşturmaktadır (Bahar & Kozak, 2013: 155-169).
- **Üstyapı ve Altyapı Yatırımlarına Etkisi:** Kamu ve özel sektörler yapılan yatırımlar ile turizm talebinin artışı karşılıklı olarak, diğer sektörler de olumlu etki gösterilerini oluşturmaktadır. Devlet açısından 'görünmeyen hizmetler' olarak da adlandırılır (Ünlüönen vd., 2014: 158).
- **Devlet Gelir Harcamalarına Etkisi:** Ülke içinde devlet kontrolü altında olan milli parklar, müzeler vb. durumlarda oluşan gelirlerin kamuya getirisini oluşturması ile alt-üst yapılar idari harcamalar, işletme giderleri ile dolaylı giderlerden oluşan turizm harcamalarından oluşmaktadır (Erdoğan, 1995: 274).

Turizm Ekonomisinin Olumsuz Etkileri: Turizm, her zaman olumlu sonuçlar vermemektedir. Zaman geçtikçe verimlilik oranında azalmalar oluşabilmektedir.

- **İthalat Etkisi:** Tüketim amaçlı ithalat oluşumu etkisi olabilmektedir. Teknolojik yatırımlar buna örnektir.
- **Enflasyon Etkisi:** Turizm sezonun da yabancıların alım güçleri, yerli halka oranla daha fazla olduğu için fazla ücret ödeyerek, o malı almaya razı olduklarından fiyatların artışı ile maliyet artışı ortaya çıkar bu sebeple turizm olan o bölgede bölgesel enflasyona yol açacaktır.
- **Fırsat Maliyetleri Etkisi:** Ülkenin turizme yapacakları yatırımı, başka sektöre yaptıklarında elde edecekleri gelirin kıyaslama yapılmasına 'turizmin fırsat maliyeti' denir. Örneğin, okul yapımı yapılacak yatırımı otel yapımına kullanılması...
- **Mevsimsellik Etkisi:** Mevsimsel olarak ortaya çıkan etkileşim türüdür genellikle konaklama gibi belli başlı işletmeleri etkilemektedir.
- **Yabancı İşgücüne Etkisi:** Yabancıların yatırım amaçlı firma, şirket kurmasından doğan etkileşim türüdür (Emir, 2015: 51-52).

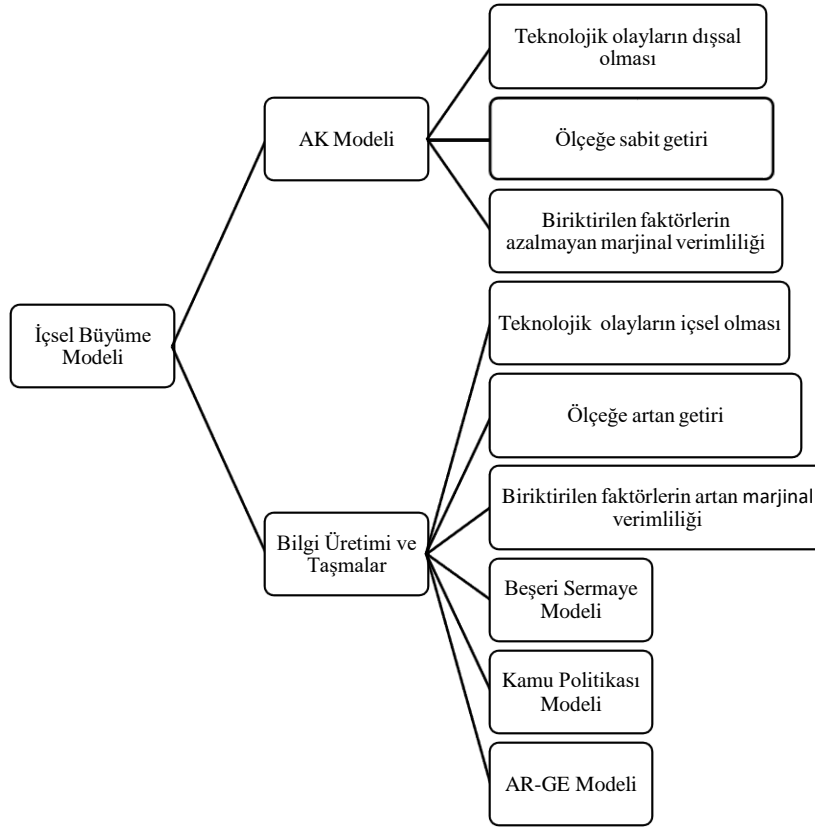
2.1.4. Ekonomik Büyüme Kavramı

Ekonomik büyüme, bir önceki dönem veya yıla göre daha fazla mal ve hizmet artışı olarak öngörülürken, kavramsal olarak; üretim hacimlerin de yıllık ya da dönemsel olarak artışların görülmesi olarak tanımlanmaktadır (Çelik vd., 2022:84). Ekonomik büyüme unsurlarının en önemli göstergesi, GSYİH değişimleri olarak bilinmektedir (Turan, 2008: 11). Ekonomik büyüme, bazı sorunları ele almaktadır. Bunlar, işsizlik, ekonomiyi etkileyen siyasal alanlar ve sosyal kurumların

modernleşmesi ve gelir dengesizlikleri vb. kapsamaktadır. Ekonomik büyüme, içsel ve dışsal ekonomik büyüme olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

İçsel Büyüme; Beşeri sermaye, teknolojik gelişme ve bilgi ile emek sermaye faktörü ile büyümenin içselleştirmesi olarak tanımlanırken; tarihsel olarak, Neoklasik büyüme teorilerinin gerçek büyüme ile uyum sağlamadığını ve 1980 yıllarında Lucas ve Romer ekonomik büyümenin dış etkenlerden değil de ekonominin sistematığının içsel bir konu olduğunu öne sürmüştür. Bu dönemde, Neoklasik dönemde oluşturulan, büyüme türünün eksiklikleri belirlenmiş, büyümede içsel dinamiklere bakılarak, AR- GE faaliyetleri, vergiler, eğitim, enflasyon, kamusal hizmetler vb. değişkenlerin ekonomik büyümeyi etkilediğini ve bu tür değişkenlere yönelim göstermesi gerekliliğini öne sürülmektedir (Alper, 2019: 209).

Tablo 2. İçsel Büyüme Modeli

Kaynak: (Berber, 2017: 147)

İçsel modellemede, ekonomik büyümeye etki eden büyümeye, güç olan faktörlerde görüş farklılıkları görülmektedir. Bunlar AK modeli, AR-GE modeli, beşeri sermaye modeli, kamu harcamaları modeli, bilgi üretimi ve taşmaları modelidir.

İçsel Büyüme Teorileri

- P.Romer (1986)
- R.Lucas (1998)
- R.Barro (1990)

Bu teorilerin büyüme kaynağı mali araçlar, beşeri sermaye, kamu sermayesi, fiziki sermaye ve teknoloji, büyüme özelliği ise Büyümenin içsel olması, tarihi gelişim ve devletin yenilenmesi dikkate alınır (Türlüoğlu, 2019: 23).

Dışsal büyüme; Sermaye ve tasarruf birikimi ile büyümenin önemli etmen olduğunu öne sürerken uzun dönemde büyüme kaynağının teknolojik gelişmeler olduğunu kanısına varılmıştır. Fakat uzun

dönemde büyümenin nasıl sağlanması gerektiği açıklanamamaktadır. Klasik iktisatta ekonomik büyümede A. Smith (1776) büyümenin kaynağını iş bölümü olduğunu, büyümenin özelliğini ise sınırlı olduğunu savunmuştur. D.Ricardo (1817) büyümenin kaynağını, artık değerın yatırıma dönüşmesi olduğunu büyüme özelliğini, Tarımda AVK nedeni ile sınırlı büyüme olduğunu savunmuştur. T.R. Malthus (1799) büyümenin kaynağını, artık değerın yatırıma dönüşmesi olduğunu büyümenin özelliğini, nüfus kanunu ile sınırlı büyüme olduğunu savunmuştur. J. M. Keynes (1930), büyümenin kaynağını, tüketim ve talep ağırlıklı modelleme olduğunu, büyümenin özelliğini ise eksik istihdam ile ekonominin dengeleneceğini, teknoloji ve beşeri sermaye ihmal ettiğini savunmuştur. K. Marks (1867) büyümenin kaynağını, sermaye birikimi büyüme özelliğini, kapitalist sistemde kar oranlarının düşmesi ile sınırlı büyüme olduğunu savunmuştur. J.A. Schumpeter (1911-1939), büyümenin kaynağının yenilikler olduğunu, büyümenin özelliğini ise kararsız denge, kararsız büyüme olarak savunmuştur. Post Keynesyen büyüme modelinde, R. Harrod (1939), E. Domar (1946) büyümenin kaynağının yatırım ve tasarruflar olduğunu, büyümenin özelliği ise kararsız denge olduğunu savunmaktadırlar. Neoklasik büyüme modelinde R. Solow (1956), büyümenin kaynağının dışsal olduğu, kabul görülen teknolojik büyüme ve nüfus olduğunu, büyümenin özelliğinin ise geçici büyüme (teknolojik gelişmenin olmaması nedeni ile) olduğunu savunmaktadır (Alper, 2019: 204-206).

2.2.Ekonomik Büyüme ve Turizm Sektörü İlişkisi

Turizm, ülkeye döviz girdisi sağlanması ile ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Ekonomik büyümeye etkileşim sağlayan faktörlerde, arz ve talep olarak iki yöne ayrılmaktadır. Turizm faaliyetlerinde elde edilen gelir, tüketim yönlü olup hizmet sağlamak amaçlıdır. İlk başta turist harcamaları, Keynesyen'in çoğaltan etkisi ile diğer sektörlerle etkisi ele alınarak yapılan harcamaların, üstünde milli gelire pay sağlamaktadır. Bu sektördeki işletme kazandığı geliri diğer sektörlerle alışveriş ile harcamalar yaparak, geliri çarpan etkisi ile büyütüp, milli geliri yükseltecektir (Usta, 2009: 63-64). Turizm sektörünün ekonomik büyümeye kattığı fonksiyonlar şöyle sıralanabilir (Altınar, 2019: 115):

1. Turistler gittikleri bölgenin hane halkına harcama yaparak katkıda bulunmaktadır.
2. Yurtdışı turistlerinin ülkeye girmesi ile döviz girdisi sağlanmaktadır. Buda ödemeler dengesine olumlu katkı oluşturmuştur.
3. Yatırımların sağlanması ile yatırımları arttıran rekabetten kaynaklı verimli alanların teşviki gerçekleşir.
4. Emek yoğun sektör olması nedeni ile işsizliği azaltıcı etkiye sahiptir.
5. Yerli firmalarda üretim maliyetini düşürerek pozitif ölçekli ekonomi oluşturur.
6. Kendi sektörü haricinde diğer sektörlerle dolaylı şekilde desteklemesi vardır.

2.2.1.Turizm ve İstihdam

Hizmet sektörüne odaklı olan turizm sektörü, insanı hedef alan bir sektördür. Bir ülkede işsizlik sorununun giderilmesine yardımcı olan çözümlerden bir tanesi de turizm sektörü olmuştur. Kişinin çalışacak yaşa gelmesi ile devlet veya özel sektör kontrolü altında gelen yerli turist ve yabancı turistlere hizmet etmek amaçlı geçimini sağlamasına turizm istihdamı denir. Lakin turizmin yaygın olduğu turistik alanlarda, hizmet ve ürünlere talebin fazla olduğu sürece işgücü talebi oluşacaktır (Sarı & Uçar, 2010: 339).

Turizm talebinin yoğunluğuna bağlı olarak, turizm harcamalarında istihdam düzeyi etkileşimin nasıl olduğu görmektedir. Yani bir ülkeye olan talep ne kadar fazla ise o ülkede dolaylı veya doğrudan istihdam etkisi oluşacak ve talep artışı ile istihdam artışında doğru orantı oluşacaktır. Turizm istihdam ve talebini karşılamak için yatırımların yapılması gerekmektedir (Çetinkaya & Altınok, 2003: 113).

Turizmde kadınlarda parti-time çalışanlar, ek iş yapanlar ve yaygın olarak genç kişilerin çalıştırdığı görülmektedir. Diğer sektörlerle karşı turizm sektörü mevsimsel olarak iş olanağı sağlamaktadır. Genellikle mevsimlik olan iş olanakları diğer imalat sanayi göre daha iyi ücret sunmaktadır. Bu da mevsimsel olan iş gücüne talebi arttıracaktır (Yıldız, 2011: 65). Gelişmekte olan ülkelerde turizmin

genişlemesi ile döviz girdilerinin artmasına yol açacak ve istihdama elverişli imkânlar oluşturacaktır (Çeken & Erdem, 2003: 23).

2.2.2. Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisindeki Yeri

Turizm, genel itibari ile ülkeye döviz giriş çıkışını sağlayan ülke ekonomisinde önemli rol oynayan bir sektör haline gelmiştir. Bunun yanı sıra kültürel açıdan iletişim sağlamasında ve dünya barışının korunmasında önemli paya sahip olmuştur. Türkiye’de ekonomik olarak önemli yere sahip olan turizm sektörü, işsizlik, dış ticaret açığı ve enflasyon gibi ekonomik olayların giderilmesine katkı sağlamaktadır (Çımat & Bahar, 2003: 2).

Türkiye’de 1960’lı yıllarda ekonomi politikaların tartışılmasıyla turizm bu yıllarda önem arz etmeye başlamaktadır. Lakin ulaşılmak istenen hedefi gerçekleştirme neticesine göre turizm için ayrılan yatırım payı, 1980’li yıllara kadar %0,7’yi geçmemiştir (Demirtaş, 2000: 2-4). 1982 yılında Turizm Teşvik Kanunu çıkarılmasından sonra yatırım teşviklerinin ve mali desteklemelerin payı önemli yer tutmuştur. Türkiye coğrafi konum bakımından Asya, Avrupa ve Afrika arasında köprü konumundadır. Haberleşme, göçler istilalar, savaşlar, ticaret yollar için birçok uygarlığa ev sahipliği etmiştir. Bu ev sahipliği birden fazla kültürü içinde barındırmaktadır (Turizm Bakanlığı Yatırımlar Genel Müdürlüğü, 1997: 3).

Uluslararası turizmin daimi olarak artış göstermesi, sürekli büyüyen endüstri halini öne sürmüştür. Gelişmekte olan Türkiye, pazar payı almak için uluslararası turizme neden ilgi duyulduğunu şöyle açıklamıştır (Manisalı & Yarcın, 1987: 9):

- Talebin sürekli artış göstermesi,
- Ülkeye giren döviz sayesinde ekonomik sorunlara çözüm oluşturabilmesi,
- Turizm endüstrisinin gelişmesi için maliyetlerin düşük olabilmesi,
- Tarife ve kotalardan az etkilenen bir sektör olması,
- Turizm genel trendlere uygun oluşup gelişmesidir.

Türkiye’de oluşan sanayi ve tarımsal ürünlerin dışa satımlarından elde edilen döviz girdisi ihtiyacı karşılayacak derecede olması mümkün değildir. Bu sebeple turizm sektörü dışa aktif olan bir sektör olduğundan önemli döviz girdisi oluşturmaktadır. Turizm sektöründe bir ülkede hizmet ve malların kişiye gönderilmesine gerek duyulmamaktadır. İhracı bulunmayan hizmetler dövizle oluşturulabilmektedir. Türkiye’de çarpık kentleşme sebebi ile işgücü talebinin fazla olması işsizlik sorununu oluşturmuştur ve bu sorunun giderilmesine turizm sektörü olanak sağlamaktadır. Türkiye ekonomisinde, turizmin etkinliğinin artmasına örnek olarak 1980 yılları temel alınabilir. Burada turist sayıları kişi başına düşen harcamalarda artış gözlenmektedir (Çımat & Bahar, 2003: 2-4).

2.3. Literatür Taraması

Balaguer & Jorda (2002), bu çalışmalarında, İspanyanın 1975Q1- 1997Q1 yıllarını baz alarak, turizmden elde edilen gelirin ekonomik büyümeye ne tür etkisi olduğunu Granger nedensellik testi ve Johansen eşbütünleşme testini kullanarak analiz etmiştir. Bu analiz sonucunda uzun dönemde kararlı bir ilişkinin olduğu ve turizmin büyümeyle olumlu etkileşim haline olduğu tespit edilmişlerdir.

Bahar (2006), bu çalışmasında 1963-2004 yıllarını ele alarak turizmden elde edilen gelir ile GSMH’de oluşan değişkenleri VAR analiz yöntemi ile ele almıştır. Bu analiz sonucunda ise uluslararası yönetimin turizm gelirindeki ekonomik büyüme ilişkisini tek taraflı etkileyebildiğini ve aralarında nedensellik ilişkisinin olduğunu tespit etmiştir.

Kızılgöl & Erbaykal (2008), bu çalışmalarında 1992-2006 yıllarını ele alarak, ekonomik büyüme ile turizm gelirleri arasında Toda-Yamamoto yöntemi kullanmıştır. Çalışma sonucunda ekonomik büyümeden turizm gelirlerine tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu tespit edilmiştir.

Çoban & Özcan (2013), bu çalışmalarında 1963-2010 yıllarını baz alarak, ekonomik büyüme ve turizmin verilerini Nedensellik testi ve Johann eşbütünleşme testi kullanarak analizde bulunmuştur. Bu analiz sonucunda, turizm sektörünün ekonomiyi olumlu etkilediği öne sürmüştür.

Balıkçioğlu & Oktay (2015), bu çalışmalarında, 2003Q1-2014Q2 yıllarını ele alarak kamu politikaları ile turizmin büyümeyle arasındaki ilişkisini, Granger nedensellik testi ile analiz etmiştir. Bu analiz sonucunda, turizmin ekonomik büyüme ile tek yönlü ilişkisi olduğunu öne sürmüşlerdir.

Kanca (2015) çalışmasında, ekonomik büyüme ile turizm geliri arasında ilişkilerin tartışma konusu olduğu düşüncesi ile 1980- 2013 yıllarını temel alarak zaman serilerine tabi tutup inceleme yapmaktadır. Çalışma sonucunda ise ekonomik büyüme ile turizm gelirinine doğru Granger nedensellik testi yapılarak etki görülmüştür.

Dücan vd. (2016) çalışmalarında, Portekiz, İtalya, Yunanistan, İspanya, Fransa ve Türkiye de turizm gelirleri ve ekonomik büyümenin 2005-2015 yılları ele alınarak Dumitrescu & Hurlin (2012) paneli ile Granger nedensellik ile inceleyip sonucunda ise; nedensellikte iki yönlü ilişki saptanmıştır.

Tandoğan & Genç (2016), bu çalışmalarında, 1980- 2013 yıllarını ele alarak turizm ve ticari açık ilişkisini Toda-Yamamoto nedensellik ile VAR modelini kullanarak, analiz etmiştir. Bu araştırma sonucunda turizmin ticari açıkla ilişkisi olumlu yönde olup, çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu kanısına varmışlardır.

Şahin (2018) çalışmasında, 1980-2016 yıllarını ele alarak ekonomik büyüme ile turizm geliri arasında yıllık verileri VAR analizine tabi tutulmuştur. Aynı zamanda kısa ve uzun dönemlerle ilişkinin açıklanması için nedensellik ve eşbütünleşme analizi kullanılmıştır. Sonucunda ise iki değişken arasında kısa ve uzun dönemli turizm gelirinine ekonomik büyüme bir ilişkinin varlığının olduğu tespit edilmiştir.

Altıner (2019), bu çalışmasında, 1969-2018 dönemlerine ait enflasyon, ekonomik büyüme, nüfus, ekonomik büyüme, döviz kuru turizm yıllık verileri ele alınarak ARDL yaklaşımı ile analiz edilip, bu değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişki elde edilmiş ve ekonomik büyümeye olumlu etki gösterdiği tespit etmiştir. Diğer taraftan enflasyon ile büyümenin ters yönlü olduğunu, nüfusun ise büyüme ile etkisinin olmadığı sonucuna varmıştır.

Arslan & Çetiner (2020), bu çalışmalarında, 2008-2019 yıllarının aylık verileri alınarak, turizmden gelen gelirin döviz kuru ile ilişkisini Granger nedensellik testi, VAR analizi ve Johansen eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir. Bu araştırmanın sonucunda, döviz kurundaki artış turizm gelirini ve talebini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ballı vd. (2020), bu çalışmasında, 1963-2016 yıllarını ele alarak turizm gelirleri, turist sayısı ve kişi başına düşen GSYİH değişkenlerini Granger nedensellik testine göre analizi yapılmış ve sonucunda ise GSYİH ile gelirin arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu ve turist sayısı ile tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

3. BULGULAR

3.1 Turizm Gelirleri ve GSYİH Oranları

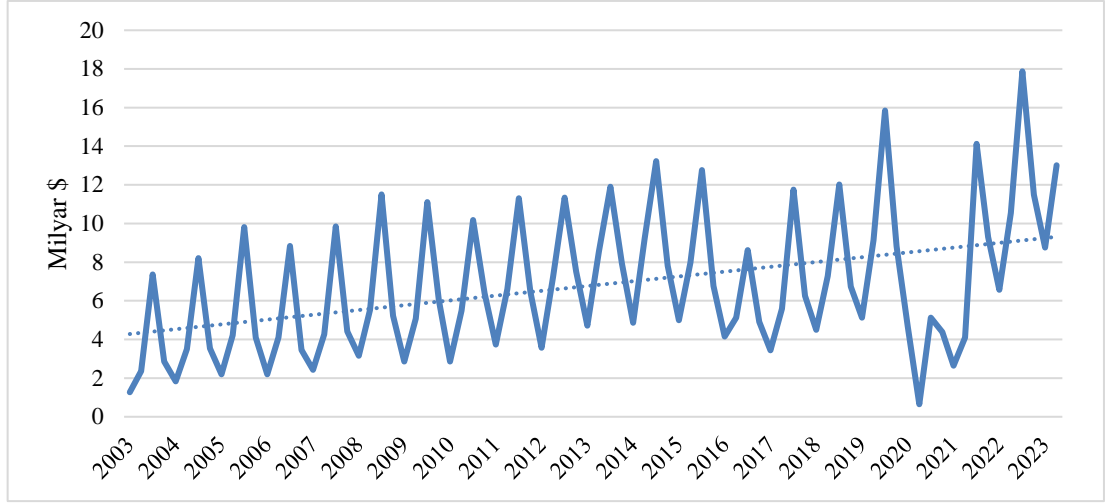
Turizm gelirleri, Türkiye için iktisadi olarak önemli bir yere sahiptir. Ülkeye istidam yaratma, gelir sağlama, döviz girdisi gibi makroekonomik olayların gerçekleşmesinde köprü görevi üstlenmektedir. Döviz girdisi ile Türkiye 1980 yıllarından bu yana dış ticaret açığı kapatmak için kullanılan bir araç olarak görülmektedir. Gelişmekte ve az gelişmiş ülkeler için GSYİH payına olumlu etki yaratan turizm sektörü ülkeyi kalkındırmaya katkı sağlamaktadır. Bu çalışmada turizm sektörünün makroekonomik bir değişken olarak Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla değişim oranları kullanılmıştır. GSYİH, bir ülkenin ekonomik büyüme hızını gösteren en kapsamlı ve kabul görmüş makroekonomik ölçüttür. Ekonomik aktivitenin geneliyle ilişkili olarak turizm sektörünü de etkileme potansiyeli yüksektir. Ele alınan yıllar arasında COVID-19 salgınının genel ekonomik etkileri GSYİH rakamlarında izlenebilir. Turizm gelirlerindeki değişimin birebir bu etkilerle ilişkisi incelenebilir. Alternatif değişkenlerin yanında GSYİH, ülkemiz için en kolay ulaşılabilir, tutarlı ve uzun dönemli veriler sunan göstergedir. Turizm gelirinin GSYİH oranı aşağıdaki gibi açıklanmaktadır:

Tablo 3.Turizm Geliri (Milyar \$) ve GSYİH Oranı (Milyar \$)

Çeyreklik Dönem	Turizm Geliri (Milyar \$)	GSYİH (Milyar \$)
2003-Q1	1,261787128	58,99878338
2003-Q2	2,365090135	74,26833768
2003-Q3	7,36701915	94,37024069
2003-Q4	2,860969698	91,52583678
2004-Q1	1,829172289	90,04769017
2004-Q2	3,511571925	96,05578956
2004-Q3	8,204202218	109,6761159
2004-Q4	3,531659997	113,2427785
2005-Q1	2,195036095	107,9846567
2005-Q2	4,218076939	120,4322665
2005-Q3	9,811405022	139,8661727
2005-Q4	4,097593623	138,8951148
2006-Q1	2,191985237	122,6212945
2006-Q2	4,099848537	134,3155886
2006-Q3	8,838918432	146,3332315
2006-Q4	3,463198763	151,5536657
2007-Q1	2,425258179	136,1465937
2007-Q2	4,262509801	160,7062189
2007-Q3	9,844808432	186,5225102
2007-Q4	4,409923551	205,0210844
2008-Q1	3,161506388	183,7194998
2008-Q2	5,519757308	200,0766735
2008-Q3	11,50648222	224,8163745
2008-Q4	5,227320834	170,003764
2009-Q1	2,850711451	129,057576
2009-Q2	5,076278083	155,2168447
2009-Q3	11,10338292	183,2623043
2009-Q4	6,034109142	186,906022
2010-Q1	2,865050437	161,1195171
2010-Q2	5,498767775	183,1889228
2010-Q3	10,17398635	212,4496552
2010-Q4	6,393191945	222,6241946
2011-Q1	3,736767685	186,484522
2011-Q2	6,599971128	217,3799291
2011-Q3	11,31407374	222,867966
2011-Q4	6,464879014	212,241818
2012-Q1	3,571808038	187,5243405
2012-Q2	7,253848289	214,1582282
2012-Q3	11,34625111	238,1988731
2012-Q4	7,517341176	242,4070618
2013-Q1	4,707529765	218,3205657
2013-Q2	8,542206448	242,1810167
2013-Q3	11,90286583	251,5831611

2013-Q4	7,920899972	244,4595275
2014-Q1	4,871184505	204,9118165
2014-Q2	9,211958643	232,1127961
2014-Q3	13,23586166	255,0739794
2014-Q4	7,818944359	247,3710384
2015-Q1	4,990276873	203,6225733
2015-Q2	7,981917252	212,3279723
2015-Q3	12,75842044	223,2024213
2015-Q4	6,76159741	223,5858591
2016-Q1	4,153889733	192,9283824
2016-Q2	5,135024353	219,6824546
2016-Q3	8,629734571	226,4873193
2016-Q4	4,920819558	229,5820501
2017-Q1	3,442494707	177,2985233
2017-Q2	5,585194239	206,8580476
2017-Q3	11,76180305	238,9567345
2017-Q4	6,255049256	236,873902
2018-Q1	4,503731384	209,0917849
2018-Q2	7,289761547	205,7927275
2018-Q3	12,02532876	185,8638492
2018-Q4	6,72710191	186,357234
2019-Q1	5,12653361	172,790131
2019-Q2	9,135321667	175,5018156
2019-Q3	15,84301677	204,1640675
2019-Q4	8,825601552	207,9544939
2020-Q1	4,664391952	175,6064173
2020-Q2	0,647474488	151,4038864
2020-Q3	5,122304545	196,4190579
2020-Q4	4,383102359	193,9993762
2021-Q1	2,635969288	189,2802063
2021-Q2	4,104081736	190,5028305
2021-Q3	14,12673204	226,7515922
2021-Q4	9,30680439	208,9071732
2022-Q1	6,570196053	180,9267107
2022-Q2	10,53738137	216,9743135
2022-Q3	17,87511198	238,4531526
2022-Q4	11,49518165	257,7792979
2023-Q1	8,759058482	246,276623
2023-Q2	13,01521691	266,5968242
2023-Q3	0	286,8966846

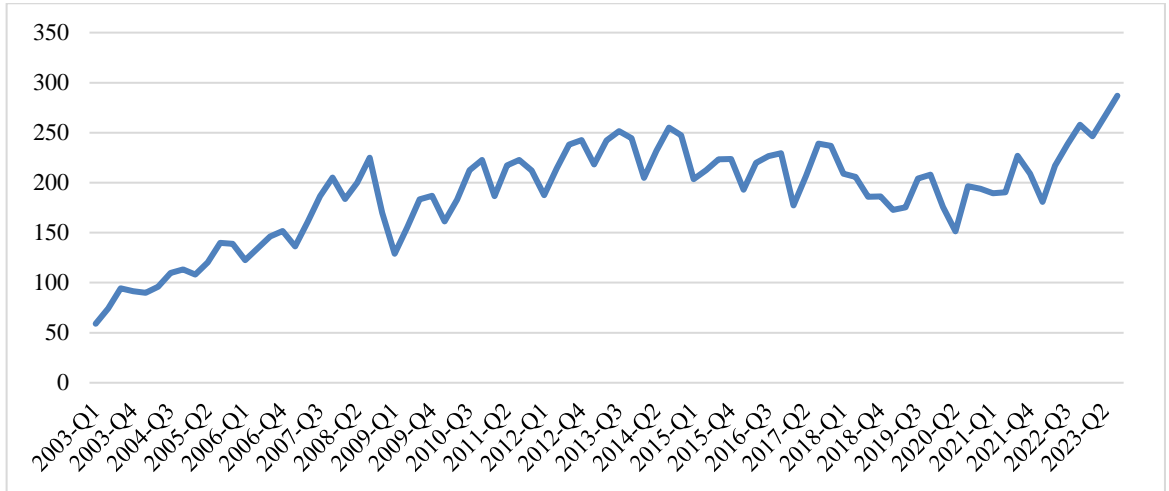
Kaynak: TÜİK (2023).

Şekil 1.Türkiye Turizm Gelirleri

Kaynak: TÜİK (2023).

Şekil 1'e göre, turizm gelirlerinde 2003Q1-2023Q2 yılları temel alınmıştır. Bu yıllar arasında 2003 ile 2019 dönemlerinde büyümenin istikrarlı olduğunu, fakat dünyayı etkisi altına alan COVID-19 salgınından kaynaklı, 2020 yılında turizm sektörü negatif yönde etkilenmiştir. 2021 ve 2022 yıllarında 2020 yılına oranla düzelmeler, toparlanma süreci yaşanmıştır.

Şekil 2.Türkiye GSYİH Değerleri (Milyar \$)

Kaynak: TÜİK (2023).

Türkiye'deki GSYİH değerleri 2003-2023 yıllarını ele alarak incelendiğinde 2003 ile 2008 yılları arasında pozitif yönlü istikrarlı büyüme oranları görülürken, 2004 yılından sonra büyüme hızında artışların görüldüğü tespit edilmiştir. Fakat 2008 ekonomik krizden sonra 2009 yılında düşüşler yaşanmıştır. 2010 ile 2017 yılları arasında Türkiye'de yıllık ortalama %4 ve %5 arasında değişen oranlar olmuştur. Bu yıllardan sonra büyüme tekrar istikrarlı hale gelmiştir. Bundan sonraki süreçlerde 2020 yılında meydana gelen COVID-19 virüsü sebebi ile göz ile görülür bir düşüş, daralma yaşanmıştır. 2021 yılı ile 2022 yıllarında 2020 yılına oranla yükselmeler yaşanmıştır. Virüs, aşılama vb. durumlarla kontrol altına alınmıştır. 2023 yılının I. çeyreğinde düşüşler yaşansa da II. çeyreğinde toparlanma yaşanmıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde uzun dönemde Türkiye

ekonomisinin yükselen bir eğilim izlediği, geçici kriz dönemlerinin ise büyümeyi olumsuz yönde etkilediği söylenebilir.

4.SONUÇ

Ülkeler genelde, vatandaşlarının refahlarını yükseltmek, daha iyi şartlar sunarak yaşaması sağlamak amaçlamışlardır. Daha iyi yaşam şartları ve refahı yükseltmek için ekonomik büyümeyi sağlamak gerekmektedir. Ekonomik büyüme birden fazla beşeri sermaye ile sağlanmaktadır. Turizm gelirleri de bu unsurlarda yer alarak, ülkeye yabancı para akışı sağlayarak, istihdam sağlayarak, dış ticaret açıklarını gidererek, işgücüne katkı sağlamaktadır.

Yıllar geçtikçe diğer yıllara oranla, insanların gelir ve refah düzeylerinde artışlar olmuştur. Bu artışlarla birlikte emek- yoğun sektör olan turizm sektöründe de artışlar görülmüştür. Turizm sektörü, ülke sınırlarına, yabancı para girişi ve hizmet sektörü olan bir sektör olması sebebi ile maliyeti az sektör olduğu bilinmektedir. Turizm sektörü, GSYİH önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Turizm Türkiye'ye döviz girdisi sağlayarak dış ticaret açığını kapatacak sektörlerdendir. Turizmin ekonomiye katkısı fazla olmaya başlayınca teşvikler ve desteklemeler yapılmıştır. Dinamik yapıya sahip olan turizm sektörü, planlama ve teşviklerle desteklemelerin düzenli yapılması ile faydasının da aynı oranda artacağı öngörülmektedir. Turizm geliri, milli geliri arttırarak ülkenin büyüme ve kalkınma üzerinde etkisi ile ödemeler dengesinde pozitif etkiler oluşturmuştur. Turizm, dışsal etkiye sahip olduğu için sağlık, eğitim, gıda eğlence vb. birçok sektör ile dolaylı dolaysız şekilde etkileşim halindedir. Hizmet sektörü olan turizm sektörü istihdam ile doğrudan ilgilidir.

Genellikle mevsimsel olan sektör, yılın belli bir kısmında istihdam düzeyini arttırmaktadır. Makineleşmeden çok emek yoğun, hizmete yönelen turizm sektöründe mal hizmet taleplerini karşılayarak, sermayesi az girdisi çoktur. Bununla birlikte turizmin getirdiği katma değer ile ekonomik büyüme sürecine pozitif etki sağlamaktadır. Fakat turizm dinamik yapısı nedeni ile ülkede ve dünyada oluşan ekonomik krizler, salgınlar, siyasi ve sosyal saldırılardan etkilenecek bir anda düşüş sağlayabilen yapıya sahiptir. Buna kısa zaman içinde dünyada oluşan COVID-19 salgını, buna en iyi örnek olmaktadır. Çalışma verilerinde de görüldüğü gibi salgın sürecinde kısıtlamalar nedeni ile turizm gelirleri ve GSYİH rakamlarında düşüşler yaşanmıştır. Diğer yandan konu ile ilgili ampirik literatürler tarandığında, uzun dönemde turizm gelirinin ekonomik büyüme ile nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Fakat GSYİH payının daha uzun sürede turizm gelirine etki ettiği görülmektedir. Bu da GSYİH sürdürülebildiği halde turizm sektörüne etkisi olduğunun göstergesidir. Çalışma kapsamında, ülkenin kalkınması ve büyümesine katkı sağlayan bu sektörün gelişim için bazı tedbirler ve desteklemeler uygulanarak, sektörü daha verimli ve faydalı hale getirileceği önerilmektedir. Turizm sektörüne teşvik ve desteklerin arttırılması, yeni tesislerin ve turizm merkezlerinin kurulması düşük faizle krediler ve vergi politikaların uygulanması önerilmektedir. Ekonomik büyüme ile turizm sektörünün arasındaki ilişki göz önüne alınarak yeni politikalar izlenmelidir.

KAYNAKÇA

- Akar, A. (2020). Sağlık turizmi kapsamında termal oteller ve dış turizm talebinin yapısal analizi: Aydın ili örneği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Aydın.
- Akın, A., Şimşek, M.Y. & Akın, A. (2012). Turizm sektörünün ekonomideki yeri ve önemi, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 4(7): 63-81. Retrieved From <https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Kilisiibfakademik/Issue/19255/204534>.
- Alper, F. Ö. (2019). Determinants of economic growth: The case of turkey under structural breaks. *Fiscaoeconomia*, 3(1), 202-227. <https://doi.org/10.25295/Fsecon.2019.01.008>.
- Altınar, A. (2019). Turizm ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği (1969-2018), *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(2), 114-131.
- Altınok, S. & Çetinkaya, M. (2003). Turizm Sektörü ve Türkiye’de turizm sektöründeki gelişmelerin ekonomik açıdan değerlendirilmesi, *Tsa*, 3, 113-134.
- Arslan, E. & Çetiner, T. (2020). Turizm geliri döviz kuru ilişkisi: Türkiye örneği (2008-2019). *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 23(1), 1-17.
- Bahar, O. (2006). Turizm Sektörünün Türkiye’nin ekonomik büyümesi üzerindeki etkisi: VAR analizi yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 137-150.
- Bahar, O. & Kozak, M. (2013). Turizm Ekonomisi, Detay Yayıncılık, Ankara. Erişim Tarihi (02.03.2022)
- Balaguer, J. & Cantavella-Jorda, M. (2002). Tourism as a long-run economic growth factor: The Spanish case. *Applied Economics*, 34(7), 877-884.
- Balıkçioğlu, E. & Oktay, K. (2015). Türkiye’de turizm gelirleri ve ekonomik büyüme ilişkisinin kamu politikaları doğrultusunda değerlendirilmesi. *Sosyoekonomi*, 23(25), 113-125.
- Ballı, E., Sigeze, Ç. & Coşkun, N. (2020). Türkiye’de turizm ve ekonomik büyüme arasındaki doğrusal olmayan nedensellik ilişkisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 97-117.
- Çeken, H. & Erdem, B. (2003). Turizm sektörünün istihdam yaratmadaki etkisi, *İş-Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 5(1).
- Çelik, S., Ünlü, A. & Künç, S. (2022). Teknolojik gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisinin incelenmesi: Türkiye üzerine ampirik bir uygulama. *İktisadi Büyüme Üzerine Yazılar*, Editör; Şerife Merve Koşaroğlu, Orion Akademi, Ankara.
- Çımat, A. & Bahar, O. (2003). Turizm sektörünün Türkiye ekonomisi içindeki yeri ve önemi üzerine bir değerlendirme, *Akdeniz Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(6), 1-18.
- Çoban, O. & Özcan, C. C. (2013). Türkiye’de turizm gelirleri-ekonomik büyüme ilişkisi: Nedensellik analizi (1963-2010). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 243-261.
- Dücan, E., Şit, M., & Şentürk, M. (2016). Ekonomik büyümeye bir katkı bağlamında turizm gelirleri: Bir panel veri uygulaması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 1-14.(26.12.2023).
- Economy Pedia, Turizm, Turist Sayılmayan. Erişim Adresi: [https:// Tr. Economy-Pedia.Com/1103570- Tourism-Sector](https://Tr.Economy-Pedia.Com/1103570-Tourism-Sector).
- Emir, G. (2015). Turizm ekonomisi ders notu. Bartın: Karınca Ajans, Yayıncılık. Erişim Tarihi (13.04.2022)

- Erdil, Ş. B. (2018). Türkiye’de turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki (1980-2016). *Journal Of Management And Economics Research*, 16(3), 239-253.
- Erdoğan, H. (1995). Ekonomik Sosyal Kültürel Çevresel Yönleriyle Uluslararası Turizm, *Uludağ Üniversitesi Basımevi*, Bursa.
- Ersungur, S.M., Yapmakru, Ö. & Aslan, M.B. (2017). Türkiye’ye Yönelik Uluslararası Salırizm
- Kanca, O. C. (2015). Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme Türkiye örneği. *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*,(8), 1-14.
- Karakaş, A. & Türkseven, Y.Ç. (2022). Turizm gelirlerinin milli gelir üzerindeki etkisi: Akdeniz havzası ülkeleri için bir panel veri analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 341-356. <https://doi.org/10.15869/İtobiad.958420>
- Karataş, M. & Babür, S. (2013). Gelişen dünya’da turizm sektörünün yeri. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (2) , 15-24.
- Kızılgöl, A. & Erbaykal, E. (2008). Türkiye’de turizm gelirleri ile ekonomik büyüme ilişkisi: Bir nedensellik analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 351-360.
- Kozak, N., Kozak, M., & Kozak, M. (2014). Genel Turizm İlkeler ve Kavramlar. Ankara: Detay Yayıncılık
- Lee, C., Var, T. & Blaine, T. W. (1996). Determinants Of Inbound Tourist Expenditures. *Annals*.
- Manisalı, E., Yarcın, Ş. (1987) Türk turizm endüstrisi araştırması, *Ankara Of Tourism Research*, 23(3), 527.
- Osmed. Turizm. Erişim Adresi: (<https://www.osmed.com.tr/>)
- Özel, H. A. (2012). Ekonomik büyümenin teorik temelleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 63-72.
- Özkurt, İ. C. & Bilgir, B. (2022). Türkiye’de turizm gelirleri ve ekonomik büyüme ilişkisi: ARDL yaklaşımı. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18(1), 277-303.
- Sarı, D., & Uçar, Z. (2010). Turizm sektörünün istihdam yaratmadaki yeri ve 2009 krizinin Türkiye turizm istihdamına etkileri, *In International Conference On Eurasian Economies*, İstanbul (pp. 338-343).
- Sezgin, M. & Karaman, A. (2008). Turistik destinasyon çerçevesinde sürdürülebilir turizm yönetimi ve pazarlaması. *Selçuk University Social Sciences Institute Journal*, 19, 431- 440
- T.C. Kültür Turizm Bakanlığı. Erişim Adresi: ([https://www.ktb.gov.tr/Eklenti/906,Ttstratejisi2023pdf.Pdf?0\(2007-2013\)](https://www.ktb.gov.tr/Eklenti/906,Ttstratejisi2023pdf.Pdf?0(2007-2013)))
- T.C. Kültür Turizm Bakanlığı Erişim Adresi(<https://yigm.ktb.gov.tr/Eklenti/84367,sinir1997turizmistatistikleribulteni1997pdf.pdf.0>)
- Tandoğan, D. & Genç, M. C. (2016). Türkiye’de turizm ve ticari açıklık arasındaki ilişki: Toda ve Yamamoto nedensellik yaklaşımı. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 59-70.
- Turan, T. (2008). İktisadi Büyüme Teorisine Giriş, İstanbul, Yalın Yayıncılık. Erişim Tarihi (13.03.2022)
- TÜİK, (2023). GSYİH, Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?P=Donemsel-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-I11.-Ceyrek:-Temmuz---Eylul,-2023-49663#:~:Text=%C3%9cretim%20y%C3%B6ntemiyle%20gayrisafi%20yurt%20C4%B0%C3%A7i,Milyar%20815%20milyon%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9fti.>
- TÜİK, (2023). Turizm Gelirleri. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?P=Turizm-Istatistikleri-I11.-Ceyrek:-Temmuz--->

Eylül,-2023-

49604#:~:Text=Turizm%20geliri%20ge%C3%A7en%20y%C4%B1n%20ayn%C4%B1,D%C4%B1%C5%9f%C4%B1%20ikametli%20vatanda%C5%9flardan%20elde%20edildi

Türlüoğlu. E. (2019). Türkiye’de ekonomik büyüme dinamikleri: Ekonomik büyüme ve dış ticaret ilişkisi nedensellik analizi, Yüksek Lisans Tezi, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü: Edirne*.

UNWTO, Turizm Kavramı. (Erişim Adresi: <https://www.E-Unwto.Org/>)

Usta, Ö. (2009). Turizm Genel ve Yapısal Yaklaşım, Detay Yayıncılık, Ankara.

Ünlüönen, K., Tayfun, A. & Kılıçlar, A. (2014). Turizm Ekonomisi. Nobel Yayıncılık, Ankara.

Yıldız, Z. (2011). Turizm sektörünün gelişimi ve istihdam üzerindeki etkisi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3(5).